

Сердюк О.О.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПАТОЛОГІЙ В СУЧАСНІЙ СОЦІОЛОГІЇ.

Article is devoted to the analysis of social pathologies definition problems in modern sociology. In the article the «social pathology» term evolution is considered, the reasons of its viability are analyzed, the parity with concepts of deviation, disorganisation and dysfunction is considered. Authors consider the «social pathology» term resuscitation is entirely defensible, and see methodological prospects of its development within the limits of a new branch of sociology – sociology of social problems.

Стаття посвящена аналізу проблем определения социальных патологий в современной социологии. В статье рассматривается эволюция термина «социальная патология», анализируются причины его жизнеспособности, рассматривается соотношение с понятиями девиация, дезорганизация, дисфункция. Авторы считают реанимацию термина «социальная патология» целиком оправданной, и видят методологические перспективы его развития в рамках новой области социологии – социологии социальных проблем.

Стаття присвячена аналізу проблем визначення соціальних патологій в сучасній соціології. У статті розглядається еволюція терміну «соціальна патологія», аналізуються причини його життєздатності, розглядається співвідношення з поняттями девіація, дезорганізація, дисфункція. Автори вважають реанімацію терміну «соціальна патологія» цілком виправданою, і бачать методологічні перспективи його розбудови у рамках нової галузі соціології – соціології соціальних проблем.

Ключові слова: соціальна патологія, девіація, дисфункція, дезорганізація, соціопатія, соціальна проблема.

Проблема соціальних патологій існує у соціології починаючи з моменту її виникнення і залишається дискусійною як і саме її визначення. Поняття «соціальна патологія» було введено у соціологію в руслі організмичного підходу і позначало стан порушення функціонування суспільства. Пізніше цей термін почали вживати для позначення людських дій, вчинків, типів поведінки та соціальних явищ, які не відповідають суспільній моралі та підривають соціальний порядок (злочинність, наркоманія, алкоголізм, корупція, проституція та ін.). Але с часом цей термін був витіснений рядом інших, що позначають подібні явища, такими як девіація, дисфункція, дезорганізація. Така заміна була цілком природною, бо відбулась внаслідок

розвитку та еволюції соціологічної теорії, але й досі ми зустрічаємо фундаментальні праці у яких обґрунтовується існування специфічного класу явищ – соціальних патологій. Це свідчить про те, що така заміна не була цілком адекватною і спроби замінити цей термін рівнозначним, але позбавленим фізіологічних аналогій поки що не завершилися успіхом. Таким чином, питання про співвідношення вищезазначених термінів на теперішній час залишається актуальним та повністю не вирішеним. Виходячи з цього метою даної статті є аналіз проблем визначення соціальних патологій в сучасній соціології. У даній статті ми спробуємо прослідкувати еволюцію цього терміну та проаналізувати причини його життєздатності.

Поняття соціальна патологія – від грецького «Pathos» страждання, хвороба – у рамках організмичної аналогії позначає стан порушення функціонування соціального організму, суспільства. Введене у XIX ст. в соціологічний оборот Е. Дюркгеймом воно позначало лише зворотну сторону соціальної норми, але різниця між нормою та патологією описувалась як існуюча об'єктивно, незалежно від індивідуальних моральних умов, і це надавало можливість її наукового виміру. Один з теоретиків даного напрямку Самуель Сміт, у роботі «Соціальна патологія» (Нью Йорк, 1911) визначив це явище так: «Патологія в соціальній науці деяким чином паралельна патології у медицині. Таким же чином як вивчення фізичної хвороби має важливе значення для підтримки фізичного здоров'я, так і соціальне здоров'я не може бути кріпким без більш широкого і більш визначеного знання хвороби соціальної.» [1].

Досягнувши свого розквіту на межі XIX – XX ст.. концепція соціальної патології трансформувалась у концепцію девіації. Оскільки у рамках організмичного підходу визначення межі норми та патології не проблематизувалось, цей недолік був усунений з появою культурологічних пояснень девіації. Концепція культурного релятивізму соціальної норми, як здавалось з першого погляду, майже зняла усі питання стосовно опису шляхів та засобів досягнення соціальної домовленості щодо визначення конкретних форм та видів соціальної патології в рамках конкретних суспільств. Але рівняння між девіацією та соціальною патологією так і не було встановлене внаслідок нормативної природи деяких форм соціальних патологій. Релятивізм соціальних норм призводить до неоднозначної оцінки індивідуальної поведінки з позицій девіантності, але зовсім не призводить до неоднозначності оцінки соціальної патології – ця оцінка однозначно негативна, бо ґрунтується на понятті спричинення шкоди суспільству та його фундаментальним інститутам.

Пізніше, у рамках структурно-функціонального підходу робились спроби встановити інше рівняння – між соціальною патологією та дисіункцією соціальних систем та інститутів, які також не набули успіху. Це стало зрозумілим, коли цілий ряд соціальних патологій (таких як корупція, проституція, деякі види злочинності), у певних умовах, виявився функціональним для окремих індивідів та соціальних груп. Частково знімає це протиріччя розподіл функцій на явні

та латентні, де саме латентні функції несуть в собі патологічні прояви функціонування соціальних систем. Але все одно залишається відкритим питання про відверту, явну функціональність таких соціальних патологій як, наприклад, корупція [2], внаслідок чого заміна терміну соціальна патологія терміном дисфункція ніякою мірою не бачиться нам адекватною.

Слід зазначити що саме функціональність соціальних патологій, призводить до їх тривалого існування у вигляді сталих хабітуалізованих форм масової поведінки, відтворюваних у часі та просторі, що певним чином надає їм інституціонального характеру. Причому річ не йде про елементарну функціональність у вигляді підтримки нормативного взірця через покарання відхилень, про яку писав ще Е. Дюркгейм, мається на увазі інша функціональність, що полягає у забезпеченні швидкого та легкого досягнення цілей діяльності, але має у своїй основі деформовані соціальні норми. Така «миттєва» функціональність надає ілюзію повного вирішення проблем індивіда у короткочасній перспективі, але спричиняє шкоду базовим інститутам суспільства у довгостроковій перспективі, і ці віддалені у часі дисфункціональні наслідки є несумірними з короткочасними функціональними «перевагами».

Процес формування неінституціональних, але більш адаптивних моделей поведінки, за своєю формою є природним. Так ще Р.Мертон писав що «деяка ступінь відхилення від діючих норм функціональна для базових цілей усіх груп. Визначена ступінь «новаторства» може вилитись у формування нових інституціональних моделей поведінки, які є більш адаптивними, ніж старі» [3, с. 319]. Однак патологічний розвиток цього процесу призводить до закріпленні у суспільній практиці норм руйнуючих соціум, які приймають характер закріплених практик соціальної діяльності, що самостійно відтворюються і призводять до зниження ефективності діяльності в рамках соціальних інститутів чи взагалі їх руйнації. Такі сталі деструктивні явища і є соціальними патологіями.

Якщо поширювати зміст іншого поняття структурно-функціонального підходу – поняття соціальної дезорганізації на соціальну патологію, то зовсім незрозумілим є віднесення до неї високоорганізованої злочинності. Так В. Томас та Ф. Знанецький, багато в чому використовуючи концепцію аномії Е. Дюркгейма, визначали соціальну дезорганізацію як «зменшення впливу існуючих соціальних правил поведінки на індивідуальних членів групи» [4, с. 51]. Однак соціальні явища, які частіше за все називають соціальними патологіями (злочинність, проституція, професійне жебрання), мають організований характер. Концепція соціальної дезорганізації скоріше підходить для пояснення умов виникнення та поширення соціальних патологій. Але все ж таки у рамках структурно-функціонального підходу успішно закріпився термін «організаційна патологія», що зводить поняття соціальної патології до мікрорівня. Так А.І. Пригожин розглядає соціальну дезорганізацію як різновид організаційної патології, яку, в свою чергу, визначає як форму соціальної патології [5].

Інституціональний характер соціальних патологій не дозволяє механічно звести їх як до негативної девіації, внаслідок імплементації патологічних норм у хабітуалізовану масову поведінку, так і до дисфункцій соціальних систем, внаслідок притаманності усім видам соціальних патологій власних функцій (явних та латентних), які вони успішно виконують у суспільстві. Більшість соціальних патологій має віддалені у часі негативні наслідки, що спричиняють шкоду базовим соціальним інститутам. Ці наслідки і є їх латентними функціями на протилежність явним, що сприймаються як позитивні результати тимчасової індивідуальної діяльності.

Відкритим залишається і питання відносно якого рівня соціальної структури є коректним використання терміну соціальна патологія. Чи є індивідуальна поведінка, що спричиняє шкоду суспільству або соціальній системі соціальною патологією? Відповідь на це питання, на перший погляд є очевидною: соціальна патологія – це соціальне явище, яке неможливо зводити до індивідуальної поведінки, бо до його виникнення може приводити як конформна, так і девіантна поведінка. Але саме масові форми індивідуальної девіантної поведінки і формують соціальні явища, які називають соціальними патологіями.

Реанімація терміну «соціальна патологія» у кінці ХХ – на початку ХХІ сторіччя відбувається головним чином у площині прикладних соціологічних галузей, таких як соціальна робота, а також дисциплін, що межують з соціологією, таких як соціальна педагогіка та ін.. Деякі автори зараз відносять цілий клас соціально-негативних явищ до соціальних патологій, не знайшовши для них більш адекватного визначення. Описуючи феноменологію соціальної патології, автори відносять до неї злочинність, пияцтво, алкоголізм, наркоманію (токсикоманію), суїцид, проституцію, бродяжництво, професійне жебрання та ін. [6, 7, 8]. Окремі дослідники обґрунтовують існування категорії «соціальна патологія» як особливої категорії соціальної роботи [9], або називають так окремі спецкурси, що викладаються у Вузах, не говорячи про включення однойменних тем у спецкурси по соціальній роботі та педагогіці. У свій час і один із чільних представників чиказької школи в соціології Е. Берджес читав курс під назвою «Соціальна патологія» [10, с. 21].

Широке використання терміну соціальна патологія у прикладних дисциплінах не означає його зникнення із предметного поля теоретичної соціології. Останнім часом ряд українських та російських дослідників присвячували свої роботи проблемам визначення та опису окремих видів соціальних патологій. На проблему соціальних патологій та соціопатій звертали увагу Е.І.Головаха, Н.В.Панина [11, 12], фактично ставлячи рівняння між цими термінами, тлумача їх як порушення соціальної адаптації. Деякі соціологи вважають, що в сучасній українській соціології все ще домінує інтерпретація девіацій як соціальних патологій [13], і. характерний для західної соціології девіантної поведінки конструктивізм в аналізі соціальних відхилень для

української соціологічної традиції поки що не є типовим. Але, на нашу думку, використовуючи саме конструктивістський підхід до аналізу соціальних патологій можливо достатньо повно розкрити сутність та механізми розвитку цього явища, і автори які протиставлять підхід соціальної патології новітнім підходам до аналізу девіантної поведінки просто синонімізують поняття соціальна патологія і негативна девіація штучно спрощуючи його розуміння.

Цікавим є і такий факт – згідно Державного класифікатора професій в Україні існує професія «Соціальний патолог», у класифікаторі вона розміщена поряд з професією «соціолог» (Класифікатор професій ДК 003:2005, Додаток А (обов'язковий) «Покажчик професійних назв робіт за кодами професій», код 2442.2). А в Універсальній десятковій класифікації (УДК), міжнародній бібліотечно-бібліографічній класифікації, девіантна поведінка та соціальна патологія мають один шифр (316.624).

З огляду на вищеописане встає закономірне питання – якщо більше ста років існує термін, що позначає цілу групу певних соціальних явищ, і усі спроби його замінити будь яким іншим так і не завершилися остаточним успіхом, можливо цей термін є операціональним і його використання цілком виправдано? Ми спостерігаємо, що останнім часом все частіше використовується термін «соціальна патологія», причому як фахівцями прикладних соціологічних та суміжних галузей, про що йшлося вище, так і у теоретичній соціології. Захищаються докторські дисертації у яких розглядаються особливості соціальних патологій в сучасному суспільстві [14], видаються навчальні посібники цілком присвячені соціальним патологіям [15], або розглядаючи їх у однойменних розділах [16]. У сукупності така ситуація, на нашу думку, з одного боку, свідчить про природну операціональність терміну «соціальна патологія», а з іншого – про існування окремого класу негативних соціальних явищ, опис яких за допомогою існуючого категоріально-понятійного апарату не є виключно достатнім, і потребує реанімації штучно витісненого з наукового соціологічного обороту терміну «соціальні патології».

Інша площина проблеми визначення соціальних патологій – суто практична. Будь яка соціальна патологія за своєю природою потребує діяльності по її «лікуванню». Від того як саме буде визначена та чи інша соціальна патологія залежить її правовий статус, легітимність того чи іншого виду діяльності або поведінки. Причому патологічне соціальне явище переходить у клас соціальних проблем, що потребують практичного вирішення, як внаслідок стихійного накопичення масової суспільної думки, так і внаслідок експертних оцінок фахівців і вчених, які поєднуючись призводять до формування адекватної суспільної відповіді на нього. Саме ці процеси досліджуються у рамках відносно нової соціологічної галузі – соціології соціальних проблем [1], яка, на нашу думку, може виступити методологічним підґрунтям для теоретико-соціологічного аналізу соціальних патологій. Зумовлена така наша думка ще й тим, що в рамках

даної галузі органічно об'єдналися два протилежні соціологічні підходи до аналізу соціальних явищ – структурний та діяльнісний, конструктивістський. У рамках соціології соціальних проблем водночас аналізуються як об'єктивні соціальні умови виникнення та розвитку проблемних соціальних явищ, так і процеси визнання тих чи інших явищ проблематичними, що дає можливість об'єднати теоретичні та практичні аспекти проблеми соціальних патологій у рамках єдиної дослідницької методології.

Нажаль дотепер теоретична та практична площина проблеми визначення соціальних патологій не об'єдналися і не набули обґрунтування в рамках єдиної соціологічної теорії. Реанімацію терміну «соціальна патологія» ми вважаємо цілком виправданою, і бачимо методологічні перспективи його розбудови у рамках нової галузі соціології – соціології соціальних проблем.

Література:

1. Ясавеев И. «Социальная проблема» в социологическом лексиконе / Социальная реальность. Журнал социологических наблюдений и сообщений. – 2006. – №6. – С. 101-117.
2. Демьянов Е.А. Коррупция как социальная патология [Электронный ресурс] / Материалы III Всероссийского социологического конгресса. М.: Институт социологии РАН, – 2008, – Режим доступа: http://www.isras.ru/abstract_bank/1210075624.pdf
3. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пер. с англ., под ред. В.А.Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
4. Томас У., Знанецкий Ф. Польский крестьянин в Европе и Америке // Контексты современности – 2: Хрестоматия. – Казань, 1998. – С. 48-56.
5. Пригожин А.И. Организационные управленческие патологии // Общественные науки и современность, – 1998. – № 3. – С. 16-24.
6. Антология социальной работы: в 5 т. / Ком. Рос. Федерации по делам молодежи, Ин-т психосоц. работы; Сост. Фирсов М.В. – М.: Сварогъ: НВФ СПТ. Т. 2: Феноменология социальной патологии. 1995. – 397 с.
7. Григорьев А. Д. История социальной работы. Часть 1 (До начала XX века). Учебное пособие для ВУЗов. – Минск: Тетрасистемс. 2006, – 464с.
8. Петрова И.Э. Конструктивистский подход в социальной работе / Социология и социальная работа. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, – 2007. – № 1 (6), – С. 81–87.
9. Гусякова Л. Г. Социальная работа как научная теория, деятельность и учебная дисциплина: Дис. ... д-ра социол. наук : 22.00.04 Барнаул, 1995. – 277 С.

10. Баньковская С. Эрнст Берджесс. Современная американская социология / Под ред. В. И. Добренькова. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1994. – 296 с.
11. Головаха Є.І. Соціальні патології посткомуністичного суспільства // Політична думка. – 1994. – № 4. – С.32-37.
12. Головаха Е.И., Панина Н.В. Патология посттоталитарного общества: от психиатрического самодиагноза к анализу специфических социопатий//Философская и социологическая мысль. – 1993. – №5. – С.19-39.
13. Демків О. Б. Дослідження організаційної девіантності у контексті генези соціології девіантної поведінки / Вісник Львів. ун-ту. Сер. соціол. – 2007, – Вип. 1. – С. 128-137.
14. Васильева И. И. Особенности социальной патологии в условиях кризиса современного российского общества: На примере Республики Бурятия : дис. ... канд. социологических наук : 22.00.04. – Улан-Удэ, 2001. – 164 с.
15. Спесивцева О. И. Социальные патологии: учеб. пособие. – Челябинск: Челяб. гос. ун-т, 2008. Ч. 1. – 2008. – 161 с.; Ч. 2. – 2009. – 195 с.
16. Симаков М. Ю. Оптимальное социальное управление. – М.: Самообразование. 2006, – 96 с.